

Назаревич Леся Тарасівна — кандидат філологічних наук, доцент Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

ЛИСТИ ІВАНА ПУЛЮЯ ДО ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ ТА КУЛЬТУРИ

Володимир Гнатюк — непересічна постать: етнограф, фольклорист, науковець, літературознавець, мовознавець, секретар НТШ, голова та редактор Етнографічної комісії НТШ, співредактор «Літературно-наукового вісника», директор Української видавничої спілки. Свій вишкіл він починав у рідному селі Велеснів, згодом здобув освіту в Станіславській вищій гімназії, а після того вчився на філософському факультеті Львівського університету, де поряд з І. Франком та М. Грушевським активно працював. Понад те, Володимир Гнатюк став академіком, якого одночасно визнали чотири Академії наук: у Петербурзі, Відні, Празі, Гельсінкі! Він спілкувався з ученими всього світу.

Попри неабияку зайнятість, Володимир Гнатюк самовіддано трудився задля збереження української культури та розвитку науки. Науковець зібрав понад 4000 пісень і 10 000 усних жанрів, видав три томи «Коломийок», «Гаївки», «Колядки і щедрівки». У 1895 р. вийшла праця «Ткацтво у східній Галичині», де автор детально розповідав про ткацтво (його батько був ткачем, саме він розповів синові в деталях про ткацький верстат). У 1896 році вийшла його збірка «Лірники», якій Філарет Колесса дав високу оцінку, зауваживши, що матеріалам нема рівних. Володимир Михайлович був у 6 етнографічних експедиціях, він вкладав свої кошти (*жив дуже скромно*) в наукові дослідження. Під час останньої експедиції в 1903 р. науковця не впустили ночувати до будівлі, вважаючи його шпигуном. Чоловік потрапив під зливу, перемерз, застудився, внаслідок цього до нього повернулася хвороба дитинства: туберкульоз, додався ревматизм та астма, які мучили його 23 роки.

Варто зауважити, що в II половині XIX ст. тема етнографії, зокрема інтерес до еротичного фольклору, набула неабиякої популярності. Фридрих Краус для наукових цілей видавав тексти з усіх куточків світу. У збірнику «Криптадія», що виходив у Німеччині та Франції, було зібрано слов'янський, австрійський, англійський, шотландський, шведський сороміцький фольклор. У 6 томі «Антропології» вийшло дослід-

дження В. Гнатюка про весільні сороміцькі пісні під назвою «Комора». Крім того, вийшли «Додатки» до «Антропofітеї», редактором і упорядником двох томів, де помістилося більш ніж 1000 фольклорних текстів, транскрибованих латинкою, теж був Володимир Гнатюк. Туди ввійшли коломийки, оповіді, анекдоти, оповідання. Ґрунтовно проаналізували цю тему Олена Боряк та Марія Маєрчик у науковій розвідці «До історії етнографії статевого життя та записів сороміцького фольклору» [1].

Отож В. Гнатюк, маючи чимало знань з етнографії та народознавства, не боявся ділитися з колегами-письменниками цікавими фактами про гуцулів та їхній побут. Він консультував Гната Хоткевича, коли той працював над «Камінною душею», та Михайла Коцюбинського, який прискіпливо і в деталях вивчав життя горян, мріючи завершити повість «Тіні забутих предків». Завдяки В. Гнатюку маємо переклади фінського епосу «Калевала», арабські казки «Тисяча й одна ніч», німецькі «Казки братів Грімм».

Агатангел Кримський, Олена Пчілка, Леся Українка, Михайло Драгоманов, Іван Пулюй, Михайло Грушевський, Іван Франко, Василь Стефаник, Марко Черемшина, Михайло Коцюбинський, Гнат Хоткевич, Соломія Крушельницька, Богдан Лепкий, Федір Вовк, Філарет Колесса, Борис Грінченко, Микола Лисенко, Станіслав Людкевич, Олександр Мишуга, Модест Менцинський підтримували дружні стосунки з Володимиром Гнатюком, дослухалися до його порад, вчилися в нього, захоплювалися його ерудицією. Про це свідчать листи.

Зосередимося на листуванні доктора, професора Цісарсько-королівської німецької технічної високої школи у Празі Івана Пулюя та академіка Володимира Гнатюка. Співзасновниця та директорка Етнографічно-меморіального музею Володимира Гнатюка Романа Черемшинська у замітці «Дружба Володимира Гнатюка й Івана Пулюя» відзначила, що ксерокопії листів зберігаються в оселі академіка у Велесневі. «Володимир Гнатюк пильно стежив за плідною науковою працею свого великого земляка... За посередництвом Івана Пулюя Володимир Гнатюк у 1900 — 1901 роках одержав поему Пантелеймона Куліша «Маруся Богуславка», листи Пантелеймона Куліша до Агатангела Кримського та декілька інших матеріалів, котрі негайно опублікував у «Літературно-науковому віснику» [4]. Важливим є той факт, що В. Гнатюк як редактор та відповідальний секретар «Українсько-руської видавничої спілки» робив усе можливе, аби праці професора І. Пулюя побачили світ. Так, у 1901 р. вийшли друком «Непропаща

сила», «Нові і перемінні звізди». Крім того, Володимир Гнатюк популяризував наукові досягнення свого земляка, написавши в «Літературно-науковому віснику» статтю «Безпечна телефонна станція проф. д-ра Пулюя», замітку «Біблія в українському перекладі» та рецензію на «Нові і перемінні звізди», а після смерті відкривача X-променів, Володимир Гнатюк опублікував «некролог «Іван Пулюй» у «Хроніці» (Львів, 1918 р.), де виокремив «світове значення цього великого українського вченого-винахідника» рентгенівських променів ще перед Рентгеном», — зауважила Романа Черемшинська [4].

Ольга Збожна до 160-річчя від дня народження Івана Пулюя збирала листи, впорядкувала їх, зробила пояснення. Завдяки цій кропіткій праці у 2007 р. вийшла друком книжка «Іван Пулюй. Листи» [2]. Саме ця книга проливає світло на характер, тематику, тон листування між нашими земляками. Авторка зазначає, що в цьому виданні вміщено 298 листів, зокрема п'ять з них — до Володимира Гнатюка (зберігаються вони в Центральному державному історичному архіві України (м. Львів) [2, с. 11].

Іван Пулюй писав Володимирові Гнатюку переважно з Праги, він звертався до свого колеги як до секретаря НТШ, голови етнографічної комісії НТШ, редактора (з 1900) усіх її видань, співредактора «Літературно-наукового вісника» (1896 — 1906), директора Української видавничої спілки з неабиякою повагою та шаную: «*Вельми шановний Добродію!*», «*Шановний пане Редакторе!*», «*Високоповажний Добродію!*», «*Високоповажний Товаришу!*», «*Високоповажний Земляче!*». На прощання професор висловлював свою прихильність завершальними кліше: «*Щиро прихильний професор Пулюй!*», «*З ушанованєм професор Пулюй*», «*З поважанєм до Вас...*», «*З великим поважанєм...*». Бувши людиною вихованою, інтелігентною та прямолінійною винахідник X-променів висловлював радість, коли земляки сприяли виходу у світ публікацій, дякував за відповіді та підтримку, умів наполегливо просити про друк тієї чи іншої праці, захищав приятелів, які не могли себе захистити (мова йде про Михайла Павлика), перепрошував за гострі слова: «*Гірко мені се писати, але ж тяжко мовчати*», «*Вибачайте і Ви за отверте слово. Не радо пишу, та мовляв: тяжко нести, тяжко покинути*». Зі змісту листів, аргументів та обґрунтувань, можемо зробити висновок, що висловлені невдоволення, обурення, претензії, сором були цілком виправданими.

Зосередимося на кожному листі.

Так, у **першому листі** від 30 листопада 1990 р., професор Празької академії висловлює радість, оскільки Видавнича спілка НТШ повідомила про готовність видати його «Непропащу силу» та «Нові і перемінні Зв'язди». У словах Іван Пулюя: *«Бо час вже братись Русинам і до такого діла»* [2, с. 186] прочитується ентузіазм, а в поясненні до «Нових і перемінних зв'язд» автор чітко формулює основну ідею: *«Коли доведеться сему невеликому писанню побачити світ під українським небом, то може буде воно маленькою одрадою, і тим нашим землякам, що не шукають опіки у чужих, а знають, що сила і спасенне лежить у нас самих: у праці над освітою і добробитом народа».* [2, с. 186]. Тобто освіта й матеріальні блага, на думку вченого, це та непропаща сила, яка здатна витягнути українців із пастки неволі.

Іван Пулюй висловлює прохання до Спілки у формі двох запитань: 1) *«...чи не захотіла б вона видрукувати мої «Незабудьки», в котрих подані листи Куліша до мене від року 1871-го до 1886-го»* [2, с. 186]. Тут же автор скаржиться на погане здоров'я та надію на те, що влітку спогади про Куліша все ж вийдуть. 2) *«...чи буде друкуватись в Л[ітературно] Н[ауковому] В[істнику] друга частина «Марусі Богославки», котру я вже давненько післав, а редакція одержала.*

Рукопис переписана рукою Ганни Барвінок» [2, с. 186].

Варто зауважити, що Пулюєві листи — неоціненне свідчення служіння українській ідеї во ім'я її збереження.

Другий лист Івана Пулюя до Володимира Гнатюка від 16 лютого 1901 р. короткий і має зовсім інший характер. Не треба читати поміж рядків, щоб пройнятися емоціями Івана Пулюя від співпраці з Видавничою Спілкою.

Українська видавнича спілка задовольнила клопотання В. Гнатюка і видала «Непропащу силу» з помилками та втручанням у внутрішню будову тексту, тому Іван Павлович ділиться з Володимиром Михайловичем своїм обуренням, починаючи листа словами: *«Після Вашої прозьби дозволив я Видавничій спілці передрукувати мою книжочку «Непропаща сила». Але ж на диво бачу я з пересланого передруку, що шановна Редакція не посоромилась викинути моє присвяченне Пані Кулішевій. Се між цивілізованими людьми нечувана грубость, зобижаючи много заслужену жінку-патріотку і самого автора»* [2, с. 193]. Щодо помилок автор висловлюється значно коротше, однак не менш різко: *«Дотого ж стілько помилок у передрукованій книжочці, що противно мені бачити ім'я своє на ній.*

Гірко мені се писати, але ж тяжко мовчати» [2, с. 193]. Цікаво було б почитати відповідь редактора Літературно-наукової бібліотеки у Львові Володимира Гнатюка на цього листа.

З дотриманням усіх вимог етичного листування пише Іван Пулюй свого **третього листа** від 17 серпня 1904 р., досконало продумуючи композицію тексту: звертання → вдячність за відповідь → наполегливе прохання + аргумент → віра / місія → надія на співпрацю → прощання-очікування відповіді → висловлення поваги до адресата. На початку Пулюй дякує Гнатюку за попередній лист, який надійшов до нього 12 серпня (12 / 8), згодом висловлює наполегливе прохання опублікувати *«Нові і перемінні зьвізди»* та спомини про Пантелеймона КУЛІША, аргументуючи це турботу про долю дружини Пантелеймона Куліша Олександри, яка залишилася вдовою: *«мені дуже на тім залежить, щоб моя доповнена книжочка про нові і перемінні зьвізди була чим скорше видрукована і то вкупі з спомином про Куліша. Бажаю я сього тільки задля пані Кулішевої. І хочу зробити їй втіху тим виданням. Вона вже в дуже приклонних літах, жисє з дня на день, і тому не можу відкладати видання на пізніше. Я удався до Спілки тільки тому, бо не хочу, щоб хто другий робив конкуренцію»* [2, с. 299]. Далі І. Пулюй своїм повідомленням висловлює розуміння ситуації щодо розповсюдження і читання попередніх видань, однак говорить про віру в те, що науково-популярні праці потрібні людям: *«...перве видання ще не розійшлося, та воно колись таки розійдеться, бо читав я одного разу в газеті допись мужика-інтелігента, що таких книжочок, як нові і перемінні зьвізди, людям тільки подавай»* [2, с. 299]. Останній абзац: *«Посилаю для в Л[ітературно] Н[аукового] В[істника] статю про сьв[яте] Письмо і готов пізніше прислати мої спомини про Куліша, що вже написані від 1871–1882-го року, та ще не докінчені»*, — свідчить про те, що професор Пулюй ні на хвилинку не переставав працювати задля популяризації українського слова в усіх сферах людського життя.

Марія Москаленко зауважила: *«Боже Провидіння підказувало йому [Іванові Пулюю] що народ, який має Біблію власною мовою, — вічний і незнищений»* [3]. До слова, 1903 року у Відні вийшла друком Біблія в перекладі П. Куліша та І. С. Нечуя-Левицького українською мовою з посвятою: *«Неньці моїй святесенькій її душі невмирущій цю працю з малечку натхненну благоговійно підношу»*. Після смерті

П. Куліша за переклад Біблії українською мовою взялися Іван Семенович Нечуй-Левицький та Іван Павлович Пулюй.

Коротким і діловим є **четвертий лист** Івана Пулюя від 20 лютого 1905 р. Подаємо його повністю.

Високоповажний Товаришу!

Десять клішів вислано до друкарні ім[ени] Шевченка 16-го с[ього] м[ісяця] то й думаю, що вже їх там мають. Таблиці придуть за кілька днів. Треба ще зробити всі надписи руські. За два дні відстану коректуру, а як буде все до ладу, то зараз друкувати муть 630 екз[емплярів].

З великим поважанєм Пулюй.

Ольга Збожна подає пояснення до листа: 1905 р. у друкарню ім. Т. Шевченка подано 10 примірників статті «Електрична централка Гогенфурт фірми Г. Спіро і синове в Крумляві» на 30 сторінок до «Збірника Математично-природописно-лікарської секції НТШ» [2, с. 341].

Листи Пулюя переповнені болем і тривогою за долю близьких його серцю людей. Хоча жив учений за кордоном, він ні на мить не забував про тих, кому була потрібна його підтримка. Турботу про долю Михайла Павлика висловив Іван Пулюй в найдовшому особистому **п'ятому листі** від 19 березня 1905 р., де «перепало на горіхи» і НТШ, і Грушевському, і Студинському, і навіть самому Гнатюку.

У листі адресант виступає своєрідним адвокатом М. Павлика, він захищає його право на одержання пенсії, наводить низку аргументів, чому НТШ зобов'язане виплатити гроші науковцю. До Гнатюка він звертається, на наше переконання, тільки тому, що вбачає в ньому порядну людину, яка не проігнорує ні прохання, ні бажання захистити М. Павлика, ні сарказму. Крім того, сподівається, що Гнатюк як головний секретар вплине на рішення керівництва НТШ. Ось декілька цитат із листа:

«Я одной з Вами думки, що під теперішніми обставинами тов[ариство] ім[ени] Ш[евчен]ка не може давати пенсії всім урядникам, але я ще тої думки, що колись, і то незабаром, треба буде і про «инших урядників» дбати, дбають же про те і навіть жидівські фабрики. Та поки що мусить гребля бути після ставу; товариство імени ім[ени] Ш[евчен]ка мусить тепер бодай про те дбати, щоб такі його урядники з голоду і холоду у старості своїй не гинули, що ціле своє життя посвятили для народної справи, а не тільки для своїх заробітків» [2, с. 352]. Влучні порівняння, заклик до дії, аналіз ситуації з

іншого боку проливають світло на тодішній стан речей за кулісами української науки.

Для ясності процитуємо ще деякі фрагменти: *«Ви кажете, що Павлик був бібліотекарем 7 років і пару місяців, за який час служби навіть державним урядникам не призначає ніхто пенсії, мав що року 2 місяці вакацій, хорував часто і був зайнятий з початку лише дві години денно а опісля чотири, та що тому жаданє Павлика «показуєть ся зовсім неоправданим» [2, с. 352].*

«Беручи останню річну плату Павлика за відповідну і оправдану, вилічив я, що сама НЕДОПЛАТА за 7 років виносить коло 4 000 корон, а Виділ дає йому 3 000 корон відправи (о д н о р а з о в о ї грошової д о п о м о г и) ... Виділ буцім то не знає, що своїм поступком засуджує і слабосильного Павлика і нездужаючу його стареньку матір на г о л о д о в у с м е р т ь, коли схочеться їм довше жити, як два роки. Ось, як люблять наші патріоти «і найменшого брата»! СУМНО МЕНІ І ПОДУМАТИ ПРО ТЕ, ЯКА ТАМ МІЖ СВОЇМИ НЕПРАВДА І КРИВДА... НЕДОБИТКИ РУСЬКІ САМІ СЕБЕ ДОБИВАЮТЬ...» [2, с. 353].

Як бачимо, Іван Пулюй не принижувався перед колегами, не просив про допомогу своєму побратиму, а вимагав віддати людині зароблене, доводячи, що самовіддану працю інтелектуала-інтелігента не можна прирівнювати ні до праці покоївки, ні до праці людини, що вулиці замітає, бо в кожного інша зона відповідальності: *«...Городська покоївка має місячно 12 гульденів, пристановище в хаті і харч, а Ви і Виділ товариства імени Шевченка хочете за 15 гульденів мати бібліотекаря і інтелігентного чоловіка, що за вірність своєму народови, за свої патріотичні пересвідчення і почування, сидів в арешті, тернів кривду і ціле своє життя жертвував для свого народу. та ще Вам і НЕ СОВІСТНО ПИСАТИ до мене, що жаданє Павлика, домагаючого ся пенсії «ЗОВСІМ» НЕОПРАВДАНЕ!» [2, с. 352-353].*

До ноток докору додається сарказм, навіть осуд у наступних рядках: *«Після того я запитаюсь Вас, що сказали б Ви, як би хто став лічити, скільки годин денно викладають Д[окто]р Грушівський або Д[окто]р Студинський або інші професори на університетах, і, полічивши години, доказував, що їх пенсія зовсім не відповідна до годин їх праці, а порівнявши їх з народніми учителями, вже зовсім неоправдана. Я певний, що і Ви і професор Грушівський і інші професори сміяли б ся з такого мудреця-математика» [2, с. 353].*

Іван Пулюй потребує в товариства належно і справедливо оцінити багаторічну працю М. Павлика, завершуючи листа відвертими розрахунками, які свідчать про розкрадання бюджетних коштів: *«Коли б Виділ пильно дбав про те, щоб субвенція (д о п о м о г а) міністерська від забуття залежавши, не пропала, то було б з чого заплатити пенсію Павликові і ще осталося 4 500 крон на наукові видання»* [2, с. 353], — а також те, як ними доречно було б розпорядитися. Після тверезого, однак емоційного викладу своїх думок, адресант просить вибачення у Володимира Гнатюка: *«Вибачайте і Ви за отверте слово. Не радо пишу, та мовляв: тяжко нести, тяжко покинути»* [2, с. 353].

Отож ми маємо можливість ознайомитися з неоціненною епістолярною спадщиною Івана Пулюя та Володимира Гнатюка завдяки кропіткій дослідницькій праці Ольги Збожної. Відкриваємо для себе велич духу в постаті Володимира Гнатюка через праці Миколи Мушинки.

Ідеї Володимира Гнатюка та Івана Пулюя є актуальними! Наше майбутнє залежить від того, наскільки добре ми будемо пам'ятати історію та проводити просвітницьку роботу на ниві української науки та культури! Стерти імена уродженців Тернопільщини Володимира Гнатюка та Івана Пулюя — це стерти історію!

**Виділення у тексті — Л. Назаревич*

**Листи І. Пулюя подано без змін*

Література

1. Боряк О., Маєрчик М. До історії етнографії статевого життя та записів сороміцького фольклору. Режим доступу:
2. http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15672/Maierchuk_Do_istorii_etnohrafii_statevoho_zhyttia_ta_zapysiv_soromitskoho.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Збожна О. Іван Пулюй. Листи. Тернопіль : Воля, 2007. 544 (+36 вкладки) с.
4. Москаленко М. «І буде дух його із віку в вік сіяти...» До 120-річчя від дня смерті Пантелеймона Куліша URL : http://kotsubinsky.org/news/i_bude_dukh_jogo_iz_viku_v_vik_sijati_do_120_richchja_vid_dnja_smerti_pantelejmona_kulisha/2017-02-14-851.
5. Черемшинська Р. Дружба Володимира Гнатюка й Івана Пулюя // Славні земляки URL : http://www.library.tnpu.edu.ua/images/stories/pdf/Gnatjyk_v/cheremshynska_05.pdf